

keresni. A költészet kihívásaira válaszol a kritika, de nem válaszolhat minden kihívásra, csak azokra, amelyek termékenyítően mozdítják, irányítják figyelmét a költészet fogalmának egy meghatározott megvalósítása felé.

Ezért a benyomásközléstől és a pusztá improvizálástól mentes kritika, mely az irodalom evidens vagy rejtett tényeiről beszél, az irodalmi eljárásról tehát, sohasem lehet semlegesen tárgyilagos, s ezért sohasem vethető szemére az egyoldalúság. Mert az ilyen egyoldalúság elkötelezettséget jelent, irodalmi és társadalmi egyidőben.

A gyakori elmarasztalások csak akkor fogadhatók el, ha a kritikának ezt a három feladatkörét igyekeznek tudatosítani, tehát ha a kritika »természetét«, a kritika *gyakorlatát* s a kritikai *elkötelezettséget* veszik célba. Sajnos, a kritika körül elhangzó sok szó nem (mindig) ezt teszi. Nem lépi át az elméleti kérdésselvetés küszöbét, hanem egyszerűen elvitat, megmosolyog egy-egy kritikusi erőfeszítést, sőt legtöbbször az »odamondogatás« jegyében, kárörvendve (cinikusan) helyesel egy-egy ítéletnek, formulációnak, szempontnak. Az ilyen és az ehhez hasonló elmarasztalások közben, természetesen, a mű, a költészet kérdése fel sem merül; ezért láthatjuk irodalmi életünkben, nap nap után azt a fura helyzetet, hogy a műről szóló (akár pozitív, akár negatív) kritikának bármennyire is kisméretű, nagyobb visszhangja van, mint magának a műnek. Ez a visszhang azonban nem affirmálja a kritikát, nem is teszi szükségessé. Degradálja inkább, nem egyszer kompromittálja.

Kritikánk rászolgált az elmarasztalásokra, de megkülönböztető figyelmet érdemel. Mind többször kell *érdemben* hozzászólni tevékenységéhez. Aligha hihető ugyanis, hogy irodalmunk egyetlen lépést is tehessen a kritika bátorítása nélkül, aminthogy aligha hihető, hogy irodalmunk igazi értékeivel eljuthat az olvasóhoz a kritika támogatása nélkül.

BÁNYAI JÁNOS

TÉZISEK ÉS KÉRDÉSEK IRODALMI BALOLDALUNK MŰLTJARÓL ÉS JELENÉRŐL

1. Elvi hipotézisek

1.0. Korunk baloldali művészegyenységének két »abszolútuma«, két »alapvető entitása« van: a művészet és a forradalom, s e kettő végső kibékítése, teljes szintézisbe oldása csak állandó, nemes *törekvése* lehet a baloldali alkotónak, de a teljes és tartós harmónia általában nem érhető el. (Vö.: Stanko Lasić: *Sukob na književnoj ljevici 1928—1952*. Liber, Zagreb, 1970.)

1.1. A baloldali íróegyeniség folyamatos törekvése, hogy műve a történő történelem, a zajló forradalom hasznos fermentuma legyen, eleve lehetetlenné teszi számára a l'art pour l'art-pozíció vállalását; ezen túlmenően azonban két alapvető lehetősége marad: a) »autentikus artista tudatának« aszkétikus »elfoly-

tása s ennek árán a forradalom *közvetlen*, agitprop-os pártköltői-tendencművészi szolgálata a pusztán aktuál politikai eszközzé lefokozott írói szóval, és b) a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség, kiegyenlítése a társadalmi harc-hoz, mozgalomhoz, forradalomhoz való hűséggel, s ily módon a politikai bal-oldal *közvetett*, társadalmilag elkötelezett, de ugyanakkor *művészi* szinten meg-valósuló szolgálata.

1.2. A forradalmi mozgalom mindenkori aktuálérdekei az írott szó *közvetlen* hasznosságát követelik meg elsősorban; e követelmény mindig és mindenütt jogos, de nem a forradalmi *művészet*, hanem a forradalmi — verses, prózai vagy dialógusos — *publicisztika* szférájában. E tekintetben nem szükségképpen paradoxona-e a forradalmi mozgalom és forradalmi irodalom viszonyának, hogy a mozgalom számára leghatásosabb — mert a széles néptömegek történelmileg determinált irodalmi befogadókészségének leginkább megfelelő — politikai-agitatív tendenc-irodalom mindenkor anakronisztikus lemaradást mutat az irodalmi modernség és esztétikai forradalmiság ugyancsak történelmileg determinált konkrét szintjéhez képest? Nincs-e objektív, mozgalmi szükségszerűség abban, hogy pl. Ady modernségével szemben a Népszava-irodalom, Kassákéval szemben a komjáti pártköltészet, József Attiláéval szemben pedig az ún. »elsüllyedt irodalom« volt a hasznosabb a magyar munkásmozgalom gyakorlata számára?

1.3. A mozgalomhoz hű, de »autentikus artista tudatuk« imperatívusait elfojtani képtelen baloldali íróindivíduumok nem szükségszerűen kerülnek-e összeütközésbe a mozgalom aktuálérdekeivel, s a mozgalomból való exkommunikálásuk ebből kifolyólag nem szó szerint is tragikus — két, egyaránt helytálló, egyaránt létjogosult princípium összeütközésén alapuló — záróaktus-e? (József Attila és Miroslav Krleža példája a harmincas évek magyar, illetve horvát irodalmában, s Thurzó Lajosé a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalomban.)

1.4. A forradalom kétféle lehetséges írói szolgálata — a közvetlen és a közvetett — képezi az elvi alapját az ideológiájuk tekintetében azonos platformon álló, de a forradalom alkotói szolgálatát merőben ellentétes módon követelő baloldali írófrakciók harcának (pl. a Kassák-körök és ellentáboraik harca a felszabadulás előtti magyar irodalomban, s a »szociális irodalom«, majd az »új realizmus« és a »szocialista realizmus« képviselőinek »antimodernista« harca a jugoszláv irodalmak 1928—1952-es időszakában).

2. A jugoszláviai magyar irodalmi baloldal »abszolútum«-szolgálatának változatai (1918—1945)

2.1. »A vajdasági avantgarde változatai« és »a lírai expresszionizmus« (az *Út*, Láng Árpád és Csuka Zoltán, illetve Fekete Lajos és Tamás István munkássága) az irodalmi baloldal egyik — művészeti — »abszolútumának« túlhangsúlyozása, de közel sem a l'art pour l'art jegyében bontakozott ki: a politika *közvetlen* szolgálatának elutasítását, de ugyanakkor a művészet »kassákos« társadalmi elkötelezettségét is képviselték. (Vö.: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Novi Sad, 1968.)

2.2 A *Szervezett Munkás* és a *Hid* mennyiségileg is szerény szépirodalma a mozgalom *közvetlen* szolgálatán, azaz az irodalmi baloldal másik »abszolútumán« inszisztált, a politikai publicisztika szintjére süllyesztve a szépirodalmat is; irodalmi baloldalunknak a gyakorlati politika szempontjából e kétségtelenül leghasznosabb irányzata ugyanakkor s paradox módon a művészeti anakronizmust és esztétikai konzervatizmust képviselte: a *Népszava*-irodalmat, a proletkultot, a »szocialista realizmus« külföldi és hazai (»szociális irodalom«) változatait. (Vö.: Bori Imre: *Marxizmus és irodalmi kritika kapcsolatai a jugoszláviai magyar irodalomban*; *A Szervezett Munkás irodalompolitikája*; *A háború előtti Hid*. — In: *Fejezetek irodalmunk természetrajzából*. Forum, Újvidék 1973.)

2.3. Forradalom és művészet *egyidejű* szolgálatának kísérletét, a baloldali íróegyéniség két »alapvető entitásának« viszonylag harmonikus »megbékélését« leginkább az ún. »mozgalmi avantgarde«-unk képviselte, melynek munkásságában viszonylag békésen megfért egymással az osztályharcos szemlélet meg az avantgarde művészeti eredmény és alkotói gyakorlat. (Vö.: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*.)

2.4. Összegezésként: Baloldali irodalmunk felszabadulás előtti történetének *irodalmilag, irodalomtörténetileg* nem az-e a legértékesebb sajátsága, hogy voltak időszakai és törekvései, amelyekben az eszmei újszerűség, a politikai forradalmiság viszonylag sikeres szimbiózisban élt a művészi újszerűséggel, esztétikai forradalmisággal? Általánosítva: irodalmunk két háború közti történetének nem a legnagyobb vívmányai közé tartozik-e a tény, hogy »baloldali szárnya a változó irányzatok, sőt politikai tendenciák ellenére is meg tudta őrizni expresszionista alapjait«, amelyek felett »az „érthetőség” nevében sem kellett pálcát törnie«? (Bori Imre: *Marxizmus és irodalmi kritika* . . . i. h.) Ugyanakkor viszont: *politikailag, a mozgalmi hasznosság* tekintetében nem azok az időszakok és törekvések képviselték-e a legnagyobb értéket, amelyek — paradox módon — az esztétikai konzervativizmus és művészettörténeti anakronizmus megtestesítői voltak?

3. *Irodalmi baloldalunk »abszolútum«-szolgálatának felszabadulás utáni változatai*

3.1.0. A negyvenes évek irodalma úgy igyekezett a forradalom *közvetlen* szolgálója lenni, hogy eközben végletesen megtagadta művészet voltát, de társadalmi pragmatizmusát ezen az áron sem tudta tartósan érvényesíteni, hisz a »szociális irodalom« — melyet mesterségesen tovább akart éltetni —, 1945 után talajtalanak bizonyult: »míg a húszas-harmincas években egy egészséges tagadásnak, egy haladó ellenzékiiségnek az indulataiból táplálkozott, addig most a „birtokon belüliség” helyzetébe jutva ez a fajta irodalmiság elveszti természetes táplálói forrásait. Kezdetben a társadalmi felszabadulás nagy élményének az inerciója vitte tovább a régi hangot (. . .) De hosszabb távra az újjongás és lelkesítés már elégtelen érzelmi és gondolati alapnak bizonyult s az így hangolt, ekként beállított költészet csakhamar ki is fulladt annak bizonyítékaként, hogy a magát forradalminak deklaráló líra nem lehet meg saját forra-

dalmának megharcolása nélkül...» (Szeli István: Thurzó Lajos avagy az optimizmus tragédiája. In: *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom*. Forum, 1974.)

3.1.1. A »szocialista realizmussá« módosított »szociális irodalom« a forradalom győzelme utáni években nemcsak esztétikailag, de eszmeileg is retrográddá vált. »Ez a költészet, amely szubjektíve, eszmeileg az ember felszabadítása magasztos feladatainak szolgálatában tudta magát, s igen tiszteletre méltó törekvéseiben nem kisebb célok lebegtek előtte, mint „az integrális emberi élet társadalmi lehetőségeinek megteremtése”, sajátos módon éppen a csorbítatlan és teljes élet költői megragadásában és ábrázolásában volt szektásan szűkebbül és óvatos.« (Szeli István: *uo.*) S míg ez a forradalom győzelme előtt, az alulról vívott osztályharc viszonyai között jórészt indokolt volt, 1945 után kimondottan dehumanizáló irodalmi módszerré vált.

3.1.2. Honi szocrealizmusunk tehát nemcsak egyoldalú (művészietlen), hanem téves (eszmeileg retrográd) »abszolútumszolgálat« képviselt, s e törekvésében monopolisztikusan kizárólagos volt: »A felszabadulást követő fél évtized központilag irányított vezetési gyakorlata megteremtette az irodalom látszólagos egységét is: a szocializmus eszméit elfogadó és hirdető, de kevés művészi eredményt felmutató s a napi feladatoktól ihletett új jugoszláviai magyar irodalom korszaka ez (...) A Híd, mint az egyetlen magyar nyelvű folyóirat, az irodalompolitikának is a letéteményese és irányítója: legfőbb törekvése az irodalmi egység megteremtése, a régi — polgárinak minősített — irányzatok háttérbe szorítása, s a szocialistának vélt irodalmi felfogások és szándékok támogatása. Ez az egység azonban nem annyira az ideológiai és esztétikai álláspontok azonosságának az eredménye az irodalom művesei között, mint inkább az egész közéletet egységesen szabályozó népfrempolitikáé.« (Szeli István: *A negyvenes évek irodalma*. In: *Utak egymás felé*. Forum, Újvidék, 1969.)

3.2.0. Az *Ifjúság Szava*, *Ifjúság*, illetve »*áprilisi Híd*« fiataljai az irodalmi baloldal kettős »abszolútumának« *egyidejű* szolgálatát affirmálták indulásukkor: a szocrealizmus formátlan »eszmei tartalmával« a formakultúra igényét szegezték szembe, az eszmei korszerűség követelményét az irodalmi korszerűség modernség követelményével társítva. Eközben — jórészt objektív okok folytán — nem a húszas-harmincas évek avantgarde-hagyományához nyúltak vissza, hanem az impresszionizmushoz, ami az ötvenes évek viszonyai közepette mégiscsak forradalmat jelentett a jugoszláviai magyar irodalomban. (Vö.: Bosnyák István: *Megújhodás — megosztás nélkül*. B. Szabó György és az 1950—51-es nemzedékvi. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 1973/16—17. sz.)

3.2.1. E nemzedékké válás útjára lépő, antizsdanovista beállítottságú fiatalok tartalmi vonatkozásban is a radikális újítást szorgalmazták: a szocrealizmus »teoretikus« preconcepciói helyett életközpontú irodalmat; a »termelőeszközök költészete« helyett emberarcú költészetet; a parcialitásoknál megrekedő vagy áttotalitást nyújtó szocrealizmus helyett a teljes élet és teljes igazság felmutatására törő literatúrát; a hurráoptimista-idillikus létszemlélet helyett pedig a dramatikus életlátás jogát követelték. Mindez irodalmunk forradalmi-humanista tartalommal való telítésének a kísérletét jelentette. (Vö.: B. I.: *Megújhodás — megosztás nélkül* . . . , i. h.)

3.2.2. Az »áprilisi Hid« fiataljainak nemzedékké válását megakadályozta a II. írókongresszus ellenére is túl erősnek bizonyult vajdasági magyar zsdanóvizmus, valamint a »vajdasági irodalom« újbóli »megteremtésének« megoszlás-ellenes kísérlete. Irodalmunk antizsdanovista megújíthatósága ily módon megállt a félúton, s az ötvenes évek végét továbbra is egyféle »postzsdánovi« torz állapot jellemezte: »Irodalmi életünk zajtalansága és egyöntetűsége, zavartalan „harmóniája” és süket csöndje olyan, mintha a „lélek mérnökei” csőszeinek vonalzóval-körzővel szerkesztett „boldog” álomképe lenne...« (B. Szabó György 1957-es véleményét irodalmunk akkori állapotairól Vö.: *Megújíthatóság — megoszlás nélkül*..., i. h.)

3.2.3. Az *Ifjúság Szava*, *Ifjúság és »áprilisi Hid«* nemzedékké nem válhatott nemzedéke a helyi adottságok folytán, valamint a jugoszláviai irodalom akkori »szocialista esztétizmusával« (Sveta Lukić) is összefüggésben, földalta az irodalmi baloldal kettős »abszolútumának« egyidejű szolgálatát, s a »tisza irodalom« rezervátumában húzódtott meg: »... a megkapott alkotói szabadság meglehetősen korlátozott volt (ti. az ötvenes években is B. I.). Úgy valahogy festett, mint a népművészetben a király kegyes engedelmé: minden szobába betérhatsz, de a legeslegutolsóba nem, mert rútl jársz. (...) az akkortájt indult, az irodalom röghöz kötöttségétől menekülő fiatal nemzedék írói sem közelítették meg a féltve őrzött „titkokat”. Meghátválásukban nyilván jelentős szerepe lehetett annak, hogy pontosan a már-már politikai hatalommal rendelkező irodalmi hazugságok rengetegében kezdtek önmagukra eszmélni (...) Mindezek a tapasztalatok persze kiválthattak volna e nemzedék íróiból egyféle ellenállást is, a „vajdasági” irodalmiság nyílt tagadását, erre azonban nem volt erejük, hiszen nem szerveződhettek harcra képes nemzedékké (...) nem maradt más hátra: frontátválásuk egyetlen lehetőségét a „tisza irodalomban” kellett felismerniük. Választásuk az adott pillanatban talán helyes is volt, hiszen lemondtak ugyan a teljesség igényéről, de legalább munkájukban nem zaklatta őket tovább senki.« (Utasi Csaba: *Hízélgéstől a hitvallásig*. Jegyzetek háború utáni szépprózáinkról. *Új Symposion*, 1972/83. sz.)

3.3.0. Az induló Symposion-nemzedék felemás »megújíthatóságot«, irodalompolitikai »postzsdanovizmust« és »tisza irodalmat« kapott örökségül. Hármás — kezdetben ösztönös, majd a hatvanas évek végére egyre inkább tudatosá váló — missziója volt tehát: a) az irodalmi baloldal egyik »abszolútumának« áldozva továbbvinni irodalmunk elkezdett, de be nem fejezett antizsdanovista hárcát, »a mi második forradalmunk« irodalmi (szellemi) megfelelőjét, ugyanakkor pedig b) akcióirodalomra válítani a »tisza irodalmat«; az irodalmi baloldal másik »abszolútumának« — a művészetének — szolgálatában viszont c) radikálisan tovább kellett lépnie e nemzedéknek az ún. közép-nemzedék által járt kezdett modernizmus útján.

3.3.1. Hogy e kezdetben ösztönös, majd egyre inkább tudatosá váló intenciók milyen eredményekhez és buktatókhoz vezették az első, majd második és harmadik Symposion-nemzedéket — az tanácskozásunkon szintén és feltétlenül megvitandó. Ezáltal jutunk el ti. irodalmi baloldalunk *jelenének* legaktuálisabb kérdéseire is. Alapvető vitaindítóként két tanulmányt ajánlanánk: Utasi Csabáét a felszabadulás utáni prózáinkról (vö.: 3.2.3.), valamint Bányai Jánosét a Symposion-nemzedék költészetéről (Előszó. *Új Symposion*, 1972/86. sz.).

BOSNYÁK ISTVÁN